

Danmarks første Fattiggaard.

Et Bidrag til
Anst og Gjesten Sognes Historie.

Af Arkivar i Rigsarkivet Harald Jørgensen.

Et ordnet kommunalt Fattigvæsen er ikke ret gammelt her i Landet. Det stammer fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Man havde ganske vist længe i Lovgivningen anerkendt, at det Offentlige havde Pligt til at forsørge de Borgere, der ikke længere selv formaaede at skaffe sig tilstrækkeligt til Livets Ophold, men man havde ikke formaaet at tilvejebringe de nødvendige Midler til denne Forsørgelse. Det overlod man ganske til Frivilligheden, men det viste sig hurtigt, at den alene ikke formaaede at fylde Fattigkasserne. Ved to vigtige Love af 1802 og 1803 forandrede disse Forhold. Det Offentliges Pligt over for de Trængende blev paany slaaet fast, og samtidig gav man Anvisning paa, hvorledes de nødvendige Penge skulde udskrives. I Aarene efter 1803 organiseredes et virkeligt Fattigvæsen i de enkelte Landkommuner. Præsten blev den ledende Mand, men ved sin Side havde han 4–5 fremtrædende Sognebeboere. Den Hjælp, der blev ydet de fattige, bestod i en Understøttelse til Opretholdelse af deres egen Husholdning. Man lod dem i de fleste Tilfælde blive i deres egne Hjem, og havde de ikke et saadant, lejede man en

fremmed Lejlighed til dem eller indlogerede dem i Fattighuset. Endvidere gav man dem en Række Naturalier og overlod det til dem selv at tilberede deres Føde deraf.

Ved det kommunale Fattigvæsens Nyordning lagedes der en ny Byrde paa Kommunerne, og som det ofte gaar, naar man forøger Skatterne, begyndte mange at beklage sig. Det gjorde ikke Forholdet lettere, at der en Snar efter Reformens Gennemførelse indtraadte en Landbrugskrise af usædvanlig Langvarighed og Haardhed.

Da Provinsialstænderne traadte sammen i Roskilde og Viborg omkring Midten af 1830erne var der mange af Landborepræsentanterne, der benyttede denne Lejlighed til at luften deres Utilfredshed over de stigende Udgifter til Fattigvæsenet. Det var navnlig i Viborg Stændersal, at Misfornøjelsen kom tydeligst frem, og man krævede her baade energisk og højtrøstet, at der maatte tages de nødvendige Modforholdsregler.

En stadig tilbagevendende Anke mod den enevældige Regerings Fattiglovgivning var den, at dovne Fattige misbrugte den Rettighed, som Loven gav dem til at faa Hjælp af det Offentlige. De gad slet ikke bestille noget, hævdede man. Hertil er kun at sige, at saadanne Mennesker vil være at finde til alle Tider, og at det vilde være mere end uretfærdigt at fratage de virkelig Trængende deres Understøttelse paa Grund af enkelte Misbrug fra et Mindretals Side. Men derfor kan man godt forstaa, at Forekomsten af saadanne ugidelige Mennesker mange Steder har virket stærkt irriterende, og dette forklarer Kravet om Indgriben. Som et af de bedste Midler til at komme Ondet til Livs henviste man til Oprettelsen af Arbejdsanstalter eller Fattiggaarde. Følgen af Stændernes Forslag var, at Regeringen udsendte et Cirkulære, hvori

man lovede Kommunerne Laan, hvis de ønskede at oprette saadanne Anstalter.

I Slutningen af 1830erne fandtes der endnu ikke nogen Arbejdsanstalt i nogen kongerigsk Landkommune. Man kendte dem fra Byerne, hvor de havde Rod langt tilbage i Tiden. I Hertugdømmerne var de derimod paa dette Tidspunkt paa højeste Mode, og det var her, man søgte efter Forbilleder, da man omkring 1840 begyndte at interessere sig for Sagen i de kongerigske Sogne.

Fattiggaardens Oprettelse og Indretning.

I Anst og Gjesten Kommune i Ribe Amt oprettedes den første Fattiggaard paa Landet i det egentlige Kongerige, og det var Præsten *Thøger Kiersgaard Asch*, der tog Initiativet og var den drivende Kraft.

Paa dette Tidspunkt var det kommunale Selvstyre endnu ikke gennemført. Man havde Fattigkommissioner og Skolekommissioner, hvor Præsten fungerede som Formand, og hvor Kommissionerne fornyedes ved Selvsupplering. Loven lagde dog al Magten i Hænderne paa Præsten. Var det en virkelysten og initiativrig Mand, kom Sognets Fattigvæsen under kraftig Udvikling; forsømte han sin Gerning, visnede Arbejdet hen.

Pastor Asch hørte til de initiativrige Præster. Allerede et Par Gange havde han forsøgt at stille sig i Spidsen for Oprettelsen af en Fattiggaard, men begge Gange strandede det paa Spørgsmaalet om de nødvendige Pengemidler, og der var ogsaa Modstand i Sognet. I 1840 gjorde han et nyt Forsøg, og denne Gang lykkedes det.

Maaske beroede Heldet paa, at han den gang havde

vundet syv af Sognets bedste Mænd for sin Plan, og paa Grund af deres kraftige Støtte fortjener deres Navne at nævnes ved Siden af Sognepræstens. Det var Gaardmændene P. Hansen, Simon Andersen, Carl Sørensen, C. Møller, Villads Nissen, P. H. Friesmann og Hans Moesgaard, alle uforfærdede Mænd der ikke var bange for at vandre ad hidtil ubanede Stier. I en Skrivelse, der er dateret 19. Januar 1840 til Kancelliet, den øverste Myndighed i alle kommunale Anliggender, anmodede de om Bemyndigelse til at oprette en Fattiggaard. Det lønner sig i høj Grad at studere Motiveringen for dette Andragende, thi herigennem kastes der et skarpt Lys over visse Sider af det sociale Liv paa Landet paa det Tidspunkt.

De otte brave Mænd fra Anst—Gjesten Kommune klagede over, at Armoden var stigende, og at Ørkesløshed og Løstgængighed var de væsentligste Aarsager hertil. Ugifte Mødre med deres mange Børn tyngede svært paa Kommunen. Havde man en Arbejdsanstalt, kunde man tvinge dem til at arbejde for sig selv og Børnene og desuden hindre dem i at synke dybere. For Børnene vilde det være en Lykke, hævdede man, om et saadant Arbejdshus kunde oprettes. De Børn, der er sat i Pleje, klarer sig nogenlunde, men flere af dem, der opholder sig hos deres Forældre, har det ikke godt. De sendes ud for at tigge, hvilket nedbryder deres hele Dannelse og hindrer, at de virkelig kommer til at lære noget. I Anstalten vilde de komme under Kontrol og samtidig blive oplært til duelige Borgere i Samfundet.

For de syge og gamle Fattige vilde Arbejdshuset ligeledes efter Sognemændenes Opfattelse være en stor Fordel. Nu er det vanskeligt at skaffe dem den fornødne Pleje, men samles de paa et Sted, vil de altid være under nødvendig Opsyn, og der haves Sikker-

hed for, at de faar den Mad og den Medicin, som er blevet dem ordineret. Af disse Grunde anmodede man Kancelliet om Tilladelse til at indrette et Arbejds-
hus, og man var just nu i den heldige Omstændig-
hed, at en af Sognets Husmænd var villig til at over-
lade Fattigvæsenet sin Ejendom, bestaaende af et Hus
og en mindre Jordlod, hvorpaa der kunde holdes et
Par Køer og saaes 3—4 Td. Udsæd.

Inden Kancelliet gav sin Tilslutning til det frem-
satte Forslag, afæskede man Ribe Amts Fattigdirek-
tion en Erklæring. Denne støttede Andragendet under
Henviisning til, at Sognets største Ejendomsbesiddere
havde givet det sin Tilslutning, og til trods for at
en Kreds af Sognets Beboere nedlagde Protest og fik
en Prokurator fra Vejle til at udarbejde denne, gav
Kancelliet sin Tilslutning til Arbejdsanstaltens Op-
rettelse.

Husmandsstedet, som skulde omdannes til den nye
Arbejdsanstalt, kostede Sognet 640 Rbd. i Indkøb,
men det blev nødvendigt at opføre en Tilbygning,
hvortil Udgifterne beløb sig til ca. 1100 Rbd. I det
gamle Hus indrettedes Køkken og Spisestue samt en
Stue til Opsynsmanden med to Sengesteder, et lille
Kammer og en Sygestue med tre Sengepladser. En-
delig indrettedes der i den gamle Bygning et Forraads-
kammer og et Opvaskningssted.

I Tilbygningen, der blev anbragt for Enden af den
ene Gavl, saaledes at hele Komplekset dannede en
T-formet Bygning, indrettedes den egentlige Lemme-
fløj. Den bestod af to nøjagtig lige store Værelser,
beregnet til Arbejdsstue og Soverum, med fem Senge-
steder i hvert, anbragt i Væggen. Indgangen til begge
Stuer var fra Køkkenet, og de maalte 9×11 Alen.
Sygestuen i den gamle Bygning var noget mindre,
nemlig 9×6 Alen.

I September 1840 besøgte Stiftamtmanden Arbejdsanstalten og indberettede i en Skrivelse til Kancelliet, der er dateret 9. September, at han havde været paa Stedet og fundet alt i den skønneste Orden. Blandt Fattiglemmerne, oplyste han, fandtes der ikke mindre end 10 Smaabørn. Stedet laa bekvemt midt imellem begge Sognene, og der var ikke langt hen til Skolen. Præstegaarden laa lige i Nærheden, hvilket havde stor Betydning for det stadige Tilsyn. Det havde kostet Sognet 975 Rdl. Courant at indrette Anstalten, og Pengene havde man skaffet til Veje ved et Laan i Sognet.

Ret længe fik Sognets Fattige ikke Lov til at bo i denne Bygning. Allerede 12. Januar 1841 galede den røde Hane over Gaarden, og hele Anstalten nedbrændte. Branden skyldtes en Kvinde, som Sognet havde indlagt paa Gaarden, da det havde vist sig umuligt at faa hende anbragt andetsteds. For at hævne sig paa Sognekommisionen stak hun Ild paa Fattiggaarden.

Dette Uheld satte nyt Mod i de Beboere, der tidligere forgæves havde søgt at spænde Ben for Foretagendet, og i et nyt Andragende af 6. Februar 1841 rettede man en voldsom Kritik mod Sognepræsten og Fattigkommisionen, fordi de uden at tage Hensyn til deres Protest havde gennemtrumfet Fattiganstaltens Indretning og holdt Planens Enkeltheder hemmeligt. Man rettede i Forbindelse hermed Anklager mod Fattigbestyrelsen, fordi den havde opkrævet det udskrevne Fattigkorn paa engang og ladet det opmagasinere paa Fattiggaarden, med det Resultat at alt nu var gaaet op i Røg. Samtidig rettede man ærekrænkede Beskyldninger mod den Mand, der var blevet antaget som Opsynsmand og fremførte, at han paa Branddagen ikke havde været til Stede paa Gaarden.

Fattigkommissionen tilbageviste med Kraft de fremsatte Beskyldninger og havde den Tilfredsstillelse at konstatere, at Kancelliet fuldstændig tog Afstand fra dem. Samtidig gav man sig fortrøstningsfuldt igang med Genopførelsen af Arbejdsanstalten, og i Løbet af Sommeren var den atter rejst.

Til alt Held havde man haft de gamle Bygninger forsikret, og for de 864 Rbd. Sølv, som Forsikringen udbetalte i Erstatning, opførte man nu en helt ny Bygning. Hele Byggesummen beløb sig til 1000 Rbd. Sølv, og hvad der manglede i denne Sum, paalignede man Sognet. De Utilfredse i Sognet er sikkert ikke blevet blidere over for Foretagendet efter denne Besked. Den nye Anstalt kom nu til at bestaa af et Stuehus, 15 Fag langt og 12 Alen i Dybden. Det var opført af Grundmur og forsynet med nyt og hensigtsmæssigt Inventar. Gennem hele Huset gik en lang Gang. Der fandtes en stor Arbejdsstue 11×8 Alen samt to lige store Sovestuer med Indgang fra Arbejdsværelset, 8×6 Alen. Endvidere var der en Sygestue af Størrelse omtrent som Arbejdsværelset. Spisekammer og Køkken. Opsynsmandens Værelse, et særligt Skolelokale samt en lille Sygestue. Udhuset til Kreaturer og Oplagsrum havde Branden skaanet. Hvornaar Gaarden blev indviet ses ikke, men uden Tvivl er det sket i Løbet af Vinteren 1841–42 eller i Foraaret 1842. Da Stiftamtmanden i September 1842 besøgte Anstalten, var alt i fuld Sving.

Hvorledes gik nu Dagen for de Fattige paa Gaarden? Hvor saa mange Mennesker var samlet paa et Sted, maatte der naturligvis herske en vis Husorden, og de nærmere Regler herfor var optegnet i Anstaltens Reglement. Man stod op paa bestemt Tid, der vekslede efter Aarstiden, gjorde Sengene istand og fejede Gulvet. Herefter samledes man i Arbejdsstuen,

hvor Morgenmaden, der bestod af Øllegrød og et Stykke Brød, blev serveret. Til at spise Morgenmaden var der indrømmet en halv Time, og derefter arbejdedes der indtil Middag. Dette Maaltid indtoges af alle i Fællesskab. Ogsaa Opsynsmanden og hans Familie skulde spise med for at undgaa enhver Mistanke om, at Maden var daarlig. 4 Personer var sammen om et Fad, og det stod udtrykkeligt i Reglementet, at Lemmerne kun maatte forsyne sig ved Bordet og ikke paa nogen Maade gemme noget af Maden til senere paa Dagen. Hvad Opsynsmanden skulde servere for Lemmerne var omhyggelig optegnet i Spisereglementet. Man vekslede mellem Kaal, Vælling og Grød med Flæsk, Kød og Kartofler. Middagen varede nøjagtig en Time, derefter var det paa ny Arbejdstid, indtil Aftensmaden blev serveret Kl. 6, bestaaende af Grød, Brød og Øl. En halv Time efter maatte Lemmerne paany indtage deres Pladser i Arbejdstuen, og først Kl. 9 var det Fyraften. Som Regel tilstodes der ingen Ændringer i Spiseseddelen, kun i Tilfælde af Sygdom indrømmedes der en Sygediæt, bestaaende af varmt Øl, The, Brødvand, Byggryns Vandgrød eller Byggrynssuppe. Fortjente et Fattiglem at blive udmærket, kunde Opsynsmanden med Fattigkommissionens Tilladelse skænke en Kop Kaffe for ham eller give ham Tobak eller en Snaps, »hvilket Alt ikke er nogen Livets Nødvendighed«. Denne Afgivelse maatte dog kun ske som en ren Undtagelse, thi det var et vigtigt Led i Forsørgelsen paa Fattiggaarden, at Livet her formede sig saa tarveligt som overhoved muligt.

Naar et Fattiglem blev indlagt paa Anstalten, var det ham forbudt atter at forlade den uden Tilladelse fra Bestyrelsen. Hvad der navnlig gav Anstalten dens Ansigt, var det absolutte Krav om, at alle Lemmer var tvunget til at bestille noget. Med denne Bestem-

melse tilsigtede man først og fremmest at skræmme en Del Mennesker bort fra at søge Fattighjælp, men dernæst ønskede man herigennem at skaffe Fattiggassen en vis Erstatning for de Udgifter, der medgik til de Fattiges Forsørgelse. De indlagte Kvinder maatte gaa til Haande ved Husholdningen, deltage i Madlavningen og Rengøringen, passe de Syge og se efter Børnene. Naar dette Arbejde var overstaaet, ventede Spinderokken. Hvad Mændene angik, anviste man dem fortrinsvis Arbejde i Mark og i Have, og undertiden udlejede man dem paa Arbejde hos Sognets Beboere. Kunde man ikke finde Beskæftigelse til dem paa denne Maade, indrettedes der Arbejde paa selve Gaarden med at sno Tækkereb, flette Kurve og Straaematter. I Reglementet paalagdes det Opsynsmanden at føre meget nøje Kontrol med, at Lemmerne ikke sad og hang over Arbejdet, men at de virkelig fik noget fra Haanden.

Om Børnenes Ophold paa Fattiggaarden fandtes der særlige Regler, og det paalagdes Opsynsmanden og hans Kone at drage Omsorg for disse Børns Vel. De skulde sørge for, at de blev holdt renlige, og at de besøgte Skolen flittigt og læste deres Lektier. Endvidere maatte de se efter, at de oplærtes i fornuftige Sysler, at Pigerne lærte at sy og strikke, og Drengene de sædvanlige Landbrugsarbejder eller et eller andet nyttigt Haandværk.

Anstalten stod direkte under Fattigkommissionens Ledelse, idet det dog var overladt Præsten at føre det nøjere Tilsyn og navnlig at have Opsyn med den Mand, der af Kommissionen var ansat til at bo paa Gaarden og have den daglige Ledelse. Til at beklæde denne vigtige Post havde Kommissionen paa Præstens Forslag ansat en Mand ved Navn Christen Sørensen Billum. Han var født i Billum og havde udmærkede

Anbefalinger fra Sognepræsten og Sognefogden, og hvad der vejede tungest til, han havde været ansat paa en Fattigarbejdsanstalt i Haderslev og kendte herfra udmærket, hvilke Arbejder man bedst kunde beskæftige de Fattige med. Kommissionen havde derfor ved hans Ansættelse set bort fra, at han en kortere Tid havde hensiddet i Straffeanstalten i Glückstadt, især da han siden havde ført et dadelfrit Liv og paa lovlig Maade ernæret sig og sin Familie. Han var Fattiggaardens første Opsynsmand og blev ansat for to Aar. I Løn skulde han have 36 Rbd. aarlig. Desuden fik han fri Station paa Gaarden for sig og Familie, bestaaende af Kone og tre Børn.

Arbejdsanstalten i Anst og Gjesten Kommune blev ikke længe den eneste af sin Art i Ribe Amt. Allerede i 1842 oprettedes en lignende Anstalt i Lindknud Sogn, og i 1855 anlagdes en Fattiggaard i Nordby paa Fanø. Medens Arbejdsanstalten i Lindknud hurtigt gik ind, blomstrede de to andre i de følgende Aar, og efter Belægningstallene at dømme var der god Brug for dem. Efter Folketællingslisterne fra 1845 var der paa Arbejdsanstalten i Anst og Gjesten Sogn indlagt 17 Lemmer, af hvilke 11 var Børn under 18 Aar, medens en Person var over 70 Aar, en mellem 60 og 69 og kun 4 i den arbejdsdygtige Alder fra 18–59 Aar. I 1850 var Antallet af Lemmer 18 og i 1855 24. I Sognet gik den nye Indretning under Navnet »Arbejdshuset« eller »Arbejdsanstalten«, men det er et stort Spørgsmaal, om dette Navn er berettiget i Betragtning af det overvældende Antal Børn, som hele Tiden var indlagt der.

For den videre Udvikling af Fattiggaardsinstitutionen i Danmark fik disse smaa Arbejdsanstalter i Landsognene i Ribe Amt ingen Betydning. Der indløb fra Tid til anden adskillige Forespørgsler til Ribe Stifts

amt, men ud over, at disse Henvendelser viste, at der var en stigende Interesse for Sagen, fik de ingen Betydning. Da Fattiggaardsbevægelsen i Slutningen af 1860erne med stor Pludselighed satte ind, udgik den fra andre Centrere i vort Land, og de Indretninger, der havde dannet det store Forbillede for Beboerne i Anst og Gjesten Sogne, nemlig Fattiganstalterne i Nordslesvig, blev ligeledes Mønsteret for de øvrige kongerigske Fattiggaarde, og man fandt i de sønderjyske Reglementer mange efterlignelsesværdige Enkeltheder. Dette gælder baade det store sjællandske Forbillede med Fattiggaarden i Tikøb Sogn og Udgangspunktet for Fattiggaardsbevægelsen paa Fyn, nemlig Arbejdsanstalten i Ringe Kommune. Selv om der ikke fra disse store Anstalter kan føres direkte Linier tilbage til de smaa Fattiggaarde i Ribe Amts Landdistrikter, kan dette dog ikke røkke ved den interessante Kendsgerning, at det var her, at Fattiggaardsinstitutionen først slog Rod i det egentlige Kongerige.

Kilder: Danske Kancellis Arkiv. 3. Dept. 1841. Indlæg til Brev Nr. 5241. Jfr. desuden min Bog: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1940, S. 270 ff.